

UDK broj
343.121(497.11)

Pregledni članak

COBISS.SR-ID 130114825

Teodora Živadinović*

Doktorand Pravnog fakulteta Megatrend univerziteta, Beograd, Srbija

Ph.D. student at the Faculty of Law, Megatrend University, Belgrade, Serbia

Primljen: 14. decembra 2022. godine

Vraćen na doradu: 31. decembra 2022. godine

Prihvaćen: 19. januara 2023. godine

OKRIVLJENI I NJEGOV POLOŽAJ U KRIVIČNOM POSTUPKU

Apstrakt

Radi efikasnog otkrivanja izvršioca krivičnog dela veoma su bitne karakteristike ličnosti okrivljenog kao izvor najrelevantnijih činjenica koje će u postupku biti od krucijalnog značaja. Radi se o licu protiv kojeg je pokrenut i protiv kojeg se vodi krivični postupak zbog sumnje u to da je izvršio krivično delo.

U cilju dokazivanja i rasvetljavanja istražnog postupka, neophodno je saslušati okrivljenog koji može svojim iskazom da na najbolji način iznese činjenice u vezi dela koje mu se stavlja na teret. Mađutim, okrivljeni često ne želi da sarađuje sa organima u objašnjavanju svog učešća u konkretnom slučaju u nameri da izbegne svoju odgovornost.

* e-mail adresa: teacimburovic93@yahoo.com i ORCID ID 0000-0001-5446-8774.

U ovom radu ćemo se osvrnuti na pojam okrivljenog i njegov položaj u krivičnom postupku.

Ključne reči: *okrivljeni, osnovana sumnja, saslušanje okrivljenog, iskaz okrivljenog.*

JEL klasifikacija: K14, K40

Uvod

Krivični postupak predstavlja pravni odnos u kome učestvuje više lica sa različitim dužnostima i pravima, kojom prilikom je potrebno utvrditi subjekte i njihovo učešće u ovom postupku. Da bi krivičnopравни odnos mogao da se zasnuje i da teče, neophodno je učešće suda, ovlašćenog tužioca i okrivljenog koji kao procesni subjekti predstavljajući nosioce procesnih funkcija učestvuju u vođenju krivičnog postupka i presuđenja, zastupanja optužbe i odbrane. Takođe se u krivičnom postupku kao nosioci određenih prava i dužnosti pojavljuju i pomoćni subjekti ili učesnici u ovom postupku.

S obzirom na to da je okrivljenom, po pravilu, najpoznatiji način i motiv izvršenja krivičnog dela koje mu se stavlja na teret, njegov iskaz može predstavljati veliku pomoć prilikom utvrđivanja činjeničnog stanja i odlučivanja o njegovom daljem statusu. Pri tome, njegov iskaz i pojavljivanje u krivičnom postupku imaju posebnu važnost i treba im prići sa posebnom pažnjom.

Okrivljeni može izbegavati davanje iskaza, poricati izvršenje krivičnog dela koje mu se stavlja na teret ili ga priznati iznošenjem činjenica koje mogu predstavljati krucijalni dokaz u daljem postupku, a može i otkriti saučesnike. U svakom slučaju, potreban je oprez, a sve iznete činjenice potrebno je posebno analizirati s obzirom na ponašanje okrivljenog i njegovo psihičko i fizičko stanje prilikom davanja iskaza.

1. Pojam okrivljenog

Da bi se protiv nekog lica uopšte poveo krivični postupak, neophodno je da postoje uslovi koji se poklapaju sa uslovima odgovornosti za izvršeno krivično delo. Krivičnom odgovornošću ne podležu lica koja nisu navršila 14 godina života, jer se ona tretiraju kao procesno nesposobna.

Takođe, ne može biti okrivljeno ni lice koje poseduje imunitet, kao što su diplomatski predstavnici, čak i ako njegova delatnost poseduje elemente izvršenog krivičnog dela. Radi se o pravu pojedinih lica na to da ne mogu biti pozvana na odgovornost zbog izraženog mišljenja, koje nazivamo krivičnopravnim imunitetom. Protiv tih lica se takođe ne može pokrenuti ni krivični postupak, kao ni procesne radnje lišenja slobode i pritvora sve dok se ne dobije saglasnost nadležnog organa.

Institut okrivljenog se u krivičnopravnoj literaturi definiše na veoma slične načine, kao: „Okrivljeni je lice prema kome se vodi krivični postupak zbog postojanja osnovane sumnje da je izvršilo krivično delo koje mu se u konkretnom slučaju stavlja na teret, ali se ne smatra krivim i poseduje pravo odbrane i druga zakonom određena prava i dužnosti“ [1, str.202]. Zatim, „Okrivljeni je duševno zdravo lice prema kome se vodi postupak, jer postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo, ali se ne smatra krivim i poseduje kako pravo odbrane, tako i druga zakonom određena prava i dužnosti“ [5, str. 120]. „Okrivljeni u užem smislu je fizičko lice protiv koga se vodi istraga ili protiv koga je podignuta optužnica za izvršeno krivično delo, optužni predlog ili privatna krivična tužba“ [9, стр. 360].

„Okrivljeni je lice protiv koga se vodi krivični postupak zbog postojanja dokaza na kojima se temelji određeni procesno relevantni stepen sumnje da je to lice učinilo delo koje je predmet postupka, a pri tom okrivljeni u krivičnom postupku ima pravo na odbranu i dužnost prisustvovanja postupku, te se na njega tokom celokupnog toka krivičnog postupka, sve do njegovog eventualnog pravosnažnog okončanja sudskom odlukom kojom se utvrđuje krivica, odnosi pretpostavka nevinosti“ [11, стр. 122]. Iz navedenih definicija se može zaključiti da je uslov sticanja svojstva okrivljenog

u krivičnom postupku taj da je to lice sa poznatim identitetom, kao i da postoje neosporni dokazi koji formiraju određeni stepen osnovane sumnje o izvršenju određenog krivičnog dela.

2. Status okrivljenog u krivičnom postupku

Krivični postupak predstavlja raspravljanje i odvijanje jednog konkretnog krivično-pravnog odnosa koji nastaje izvršenjem krivičnog dela između društvene zajednice koju predstavlja država i samog okrivljenog. To je skup pravno normiranih radnji određenih državnih organa, kao i drugih subjekata koje se obavljaju kada postoji verovatnoća da je učinjeno krivično delo. Cilj tih radnji je da se utvrdi da li je krivično delo učinjeno i ko ga je učinio, kao i da li ima osnova da se učinio izreknu krivične sankcije. Ukoliko postoje elementi da je krivično delo učinjeno, doći će do primene sankcija prema učinio. U krivičnom postupku krivične sankcije mogu primenjivati samo sudovi, iako osim njih u krivičnom postupku učestvuju i organi javnog tužilaštva. Radnje koje vrše organi unutrašnjih poslova ne spadaju u domen krivičnog postupka jer se njihova aktivnost odvija pre početka postupka.

Zakonom je uređeno da krivični postupak u rasvetljavanju i rešavanju krivičnih stvari predstavlja i instrument kojim se štite ljudska prava i sloboda. On pruža zaštitu i satisfakciju prilikom povrede ili ugrožavanja slobode, prava i zakonom zaštićenih interesa koji štite interese oštećenog. Takođe, krivični postupak štiti i slobodu i prava građana kada se nađu u ulozi okrivljenog.

U jednom pogledu krivični postupak predstavlja i oblik ograničenja ljudskih sloboda i prava građana, a time se ostvaruje zadatak zakona o krivičnom postupku koji zahteva da se zaštititi nevino lice, a da se krivcu izrekne sankcija. Krivični postupak se zasniva na načelima usmenosti, neposrednosti, raspravnosti i istine i zakonitosti, a da bi se to ostvarilo neophodno je prisustvo određenih lica.

Krivični postupak je sredstvo kojim se određena država u konkretnim slučajevima bori protiv počinitelaca krivičnih dela. Ovaj postupak ima svoj tok koji počinje pokretanjem, a završava se donošenjem pravnosnažne i izvršne sudske odluke o krivičnoj stvari i nje-

nim izvršenjem. Usled postojanja višestepenosti krivičnog pravosuđa razlikuje se krivični postupak pred sudom prvog stepena od postupka po pravnim lekovima.

Pri tome, postupak pred sudom prvog stepena ima dva stadijuma: prethodni (pripremni) i glavni krivični postupak. Prethodni postupak ima tri faze: pokretanje krivičnog postupka, istraga i podizanje optužnice. Glavni krivični postupak takođe ima tri faze: pripremanje glavnog pretresa, glavni pretres i donošenje presude.

Pored državnih organa, u krivičnom postupku učestvuju i drugi subjekti. U užem smislu, oni se obično nazivaju glavnim ili osnovnim procesnim subjektima i vrše osnovne ili glavne krivičnoprocesne funkcije. U glavne ili osnovne procesne subjekte spadaju: sud koji ima pravo i dužnost da vrši funkciju krivičnog suđenja, ovlašćeni tužilac koji vrši funkciju krivičnog gonjenja i okrivljeni koji vrši funkciju odbrane. Takođe postoji i pravno normiranje odnosa između državnih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i građana, kao i međusobni odnosi organa.

Krivični postupak nije samo skup pravno normiranih radnji, već i skup pravnih odnosa koji nastaju i koji se razvijaju i usled delatnosti državnih organa i drugih subjekata. Svaki krivični postupak je obeležen i svojim prinudnim karakterom i predstavlja sredstvo prinude prema onima koji su svojim radnjama povredili pravni poredak ili ugrozili društvenu bezbednost.

To su razlozi i zbog kojih postoji procesno pravo kao grana prava koja normira pomenute radnje i pravne odnose. Istorijski posmatrano, razvijena su tri tipa krivičnog postupka: akuzatorski, inkvizitorski i mešoviti krivični postupak. Zakonom o krivičnom postupku uređen je i krivični postupak prema maloletnicima koji ima svoje specifičnosti, kako u organu koji vodi postupak tako i u nadležnosti suda. S obzirom na to da se krivični postupak vodi protiv individualno određenih lica, prihvaćena je, u vidu opšteg pravila, i dužnost okrivljenog da prisustvuje krivičnom postupku. Konačno, to zahteva i sama priroda optužno-raspravnog postupka koja principom raspravnosti, usmenosti i neposrednosti omogućava rasvetljavanje krivične stvari na najbolji i najefikasniji način.

Prisustvo okrivljenog omogućava sudu da izrečene sankcije prilagodi ličnosti okrivljenog i da ih zasnuje na pretpostavci njegovog budućeg vladanja. U ciju utvrđivanja materijalne istine neophodni su realni dokazi (realije, corporadelicti) i personalni: svedoci, veštaci i osumnjičena (ili okrivljena) lica. Osim toga i sam učinilac krivičnoga dela u pogledu utvrđivanja materijalne istine kod izvesnih krivičnih dela predstavlja dokazno sredstvo.

Ispitivanje karakteristika ličnosti okrivljenog odgovara ustanovama savremenog materijalnog krivičnog prava. Ta ispitivanja u nekim slučajevima može obaviti sam sudija. Ako je potrebno kompleksno ispitivanje ličnosti okrivljenog, koje obuhvata niz antropoloških, bioloških i medicinskih istraživanja, i obimnije ispitivanje ranijeg života i društvene sredine okrivljenog, ono se vrši preko veštaka stručnih za pojedine oblasti ili preko socijalnih radnika.

Kratkotrajni kontakt sa okrivljenim često ne može da stvori prave zaključke, već je potrebno kompleksno ispitivanje njegove ličnosti u šta se ubrajaju biološko i medicinsko istraživanje, kao i obimnije ispitivanje ranijeg života i društvene sredine okrivljenog. Dužnost prisustva okrivljenog je šira od dužnosti da se odazove sudu po pozivu. To predstavlja obavezu okrivljenog da ne može napustiti prebivalište ili boravište sve dok krivični postupak traje. Ova obaveza je ispunjena onda kada je okrivljeni dostupan sudu.

Dužnost prisustva okrivljenog nije izričito propisana, ali se nazire iz zakonskih odredbi koje omogućavaju suđenje u odsustvu okrivljenog samo u izuzetnim okolnostima, a takođe propisuju i mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku. U slučaju da okrivljeni promeni adresu, zakonom je propisana obaveza da o tome odmah obavesti sud. Okrivljeni je obavezan da sud obavesti i kada ima nameru da promeni boravište.

Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnom zaštitom maloletnika predviđeno je njihovo prisustvo u krivičnom postupku kao obavezno. Licu koje u vreme izvršenja protivpravnog dela, u zakonu predviđenog kao krivično delo, nije navršilo četrnaest godina, ne mogu se izreći krivične sankcije ni primeniti druge mere koje predviđa ovaj zakon [6, član 2].

3. Prava i dužnosti okrivljenog u krivičnom postupku

Okrivljenom licu je je Ustavom Republike Srbije (RS) zagarantovano da ima prava na pravično suđenje i pravnu sigurnost, dok se preciznije radi o materijalnoj i formalnoj odbrani, hitnom i detaljnom obaveštavanju o razlozima i činjenicama na kojima se temelji njegova odgovornost za krivično delo koje mu se stavlja na teret, dozvoljavanju kontakta sa braniocem, dovoljnom vremenu za pripremu odbrane, njegovom prisustvu na suđenju i ispitivanju svedoka optužbe. Niko ko je dostupan sudu ili drugom organu nadležnom za vođenje postupka ne može biti kažnjen ako mu, u skladu sa zakonom, nije bilo omogućeno da bude saslušan i da se brani. Okrivljeni nije dužan da daje iskaz i na to treba da ga upozori organ koji vodi postupak. Pri ispitivanju okrivljenog, organ postupka mora da vodi računa o ličnom dostojanstvu okrivljenog, kao i primeni prinudnih mera koje nisu dozvoljene. „Ličnost okrivljenog je važan izvor saznanja činjenica u svakom racionalnom krivičnom postupku“ [3, - str. 24].

Okrivljeni kao ličnost može biti i predmet dokaza, bez obzira na to što to ne ide u njegovu korist. Konkretnije, on svojom ličnošću može da posluži kao dokazna činjenica koja je važna za postupak koju sud proučava neposredno ili preko veštaka. „Određiti ličnost okrivljenog znači izdvojiti iz mase ljudi jedno fizičko lice da bi protiv njega bio upravljen zahtev ovlašćenog tužioca (individualizacija okrivljenog) i na osnovu ličnih podataka utvrditi ko je to lice (identifikacija okrivljenog)“ [4, str.168]. „Okrivljeni predstavlja pasivno dokazno sredstvo (predmet uviđaja ili veštačenja) gde njegova aktivnost na utvrđivanju činjenica nije potrebna. Telesni pregled okrivljenog može se preduzeti i bez njegovog pristanka ako je potrebno da se utvrde činjenice važne za krivični postupak, kao što se mogu izvršiti i uzimanje krvi ili druge lekarske radnje koje se po pravilima medicinske nauke preduzimaju radi analize i utvrđivanja drugih važnih činjenica za krivični postupak, ako zbog toga ne bi nastupila kakva šteta za njegovo zdravlje“ [2, str. 163].

Pri tome, procesni položaj okrivljenog, koji je određen skupom njegovih prava i obaveza, u velikoj meri određuje duh i karakter jednog postupka, jer se ovde radi o osnovnom pitanju svakog krivičnog postupka.

Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) predvideo je prava okrivljenog [7, član 68]. Pravo okrivljenog je pretpostavka nevinosti koja prestavlja veoma bitan elemenat u odnosu prema okrivljenom. Lice koje je optuženo da je izvršilo krivično delo smatra se nevinim sve dok se njegova krivica ne dokaže u postupku tokom kojeg je imao mogućnost sopstvene odbrane. Ovo je jedno od osnovnih prava okrivljenog i procesna mogućnost da se okrivljeni oslobodi dokazivanju da nije kriv. Ustavom RS i Zakonikom o krivičnom postupku propisano je opšte pravilo da okrivljenog od početka krivičnog postupka pa do njegovog okončanja pravnosnažnom presudom štiti pretpostavka nevinosti.

Pretpostavka nevinosti mora se poštovati tokom vođenja krivičnog postupka, od njegovog samog početka, pa do kraja, dok su svi subjekti koji imaju učešća u postupku prema okrivljenom dužni da se toga pridržavaju. Tu obavezu imaju državni i drugi organi i organizacije, sredstva javnog informisanja, udruženja, javne ličnosti i svi oni koji imaju bilo kakvog dodira sa postupkom koji se vodi prema okrivljenom.

Okrivljenom se mora omogućiti i da u najkraćem mogućem roku bude, na jeziku koji razume, obavешten koji su razlozi optužbe, kao i priroda dela koje mu se stavlja na teret, i to obavezno pre prvog saslušanja. Okrivljeni ima pravo na slobodan izbor načina odbrane, s tim da ima mogućnost zaštite od samooptuživanja. Optuženi nije dužan da se izjašnjava o optužbi i da odgovara na postavljena pitanja, ako to on ne želi. A u slučaju da se okrivljeni brani ćutanjem, to ne sme biti razlog koji će se u postupku koristiti na njegovu štetu.

Okrivljenom je omogućeno da svoje pravo odbrane obavi sam ili uz stručnu pomoć branioca kojeg može sam odabrati, a to mogu učiniti i njegov zakonski zastupnik, braćni drug, srodnik po krvi u prvoj liniji, usvojitelj, usvojenik, brat, sestra, hranitelj i lice sa kojim okrivljeni živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici života,

osim ako se tome okrivljeni izričito uzprotivi [7, član 75]. Pri tome, odbrana okrivljenog postoji kroz sve procese postupka. Okrivljeni ili osumnjičeni takođe ima pravo na to da pre nego što bude saslušan prvi put bude upoznat sa sadržajem krivične prijave, zapisnikom o uviđaju, kao i sa nalazom i mišljenjem veštaka. Tokom istražnog postupka, okrivljenom je omogućeno prikupljanje dokaza predlažući javnom tužiocu pruzimanje određenih radnji [7, član 302.] ili da sam prikuplja dokaze u korist svoje odbrane [7, član 301].

Jedno od osnovnih prava okrivljenog je takođe i njegovo pravo na razumno suđenje, i to u razumnom roku. Pored prava, okrivljeni ima i dužnosti koje mora da poštuje i prema kojima mora postupati tokom trajanja krivičnog postupka. Konačno, okrivljeni ima i obaveze kao što su da se odazove na poziv organa postupka, kao i da obavesti organ ako je promenio mesto prebivališta ili boravišta, odnosno ako ima nameru da to učini. Takođe, okrivljeni ne sme da se skriva ili da beži od organa koji vodi postupak, jer bi u tom slučaju došlo do primene mera za obezbeđenje njegovog prisustva u cilju nesmetanog vođenja krivičnog postupka.

4. Zaključak

Status okrivljenog u krivičnom postupku može steći isključivo ono lice koje je aktivan subjekt u izvršenju krivičnog dela. Po pravilu okrivljeni je duševno zdrava osoba, pa se njegova uračunljivost u krivičnom postupku pretpostavlja, mada se ponekad može i sumnjati u to, kada se stepen njegove uračunljivosti u vreme izvršenja krivičnog dela utvrđuje sudsko – psihijatrijskim veštačenjem. Značaj saslušanja okrivljenog, kao dokazne radnje, pored nesumnjivog praktičnog značaja apostrofirani je i njenim postavljanjem na prvo mesto u sistemu dokaznih radnji u ZKP-u. Iz sadržine ove dokazne radnje proističu i tri bitna konstitutivna elementa, a to su: pojam okrivljenog, zatim pojam saslušanja čija je suština pribavljanje iskaza okrivljenog i iskaz koji se javlja kao rezultat saslušanja.

Prilikom određivanja pojma okrivljenog treba uzeti u obzir da se radi o individualnom licu koje ima svojstvo stranke u krivičnom postupku protiv koje se pred sudom vodi postupak zbog postojanja

opravdane sumnje da je učinila krivično delo koje joj se optužnim aktom stavlja na teret i kojoj u procesu u vezi sa optužbom pripada pravo na odbranu, ali koju istovremeno obavezuju dužnosti koje se odnose na nesmetano vođenje postupka, a sve sa ciljem kako bi sud utvrdio osnovanost optužnog akta.

Pravna strana saslušanja okrivljenog, koja je regulisana ZKP-om, predstavlja nezaobilaznu formu i uslov da bi se na ovakvom dokazu mogla zasnovati sudska odluka. Saslušanje okrivljenog čini i njegov psihološki aspekt. Iskaz okrivljenog treba da sadrži dva svojstva: prvo, da je pribavljen zakonito, čime se udovoljava procesnoj formi, a drugo, da je pribavljen tako da je njegova sadržina podobna da što preciznije rasvetli činjenice koje se tiču izvršenja krivičnog dela, što se postiže poznavanjem sudske psihologije, kao i kriminalističkih pravila iz ove oblasti.

Psihološka komponenta dolazi do izražaja i onda kada se govori o iskazu okrivljenog koji nastaje kao rezultat saslušanja: iskaz je pojam procesnog prava, ali zapravo potiče iz opšte psihologije. Stoga se iskaz može posmatrati i u procesnoppravnom i u psihološkom smislu.

Treba istaći i to da su, istorijski posmatrano, prava i obaveze okrivljenog bile određene tipom krivičnog postupka. Procesni položaj okrivljenog je uvek zavisio od političkih, kulturnih, ekonomskih i drugih prilika društva, a ujedno je ukazivao na opšti položaj građanina, te humanost i demokratskost društva. Na osnovu svega dosad rečenog, činjenica je da problematika saslušanja i iskaza okrivljenog u sebi sadrži pravne, psihološke, politikološke, pa i etičke komponente.

Bibliografija

1. Bejatović, S. *Krivično procesno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
2. Damaška, M., *Okrivljenikov iskaz kao dokaz u suvremenom krivičnom postupku*, Narodne novine, Zagreb, 1962.

3. Dimitrijević, D., *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
4. Grubač, M., *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik, Beograd, 2006.
5. Ilić, G. i dr., *Komentar zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
6. Jovašević, D., *Leksikon krivičnog prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
7. *Krivični zakonik*, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, br. 88/2005, br. 107/2005, br. 72/2009, br. 111/2009, br. 121/2012, br. 104/2013, br. 108/2014 i br. 94/2016., Službeni glasnik RS, Beograd.
8. Škulić, M., *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2018.
9. Vasiljević, T., *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*, Naučna knjiga, Beograd, 1964.
10. *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* (Sl. glasnik RS, br. 85/2005), Službeni glasnik, Beograd.
11. *Zakonik o krivičnom postupku* ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US), Službeni glasnik RS, Beograd.

THE ACCUSED AND HIS POSITION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

In order to effectively reveal the perpetrator of the crime, the personality characteristics of the defendant are very important as a source of the most relevant facts that will be of crucial importance in the proceedings. This is the person against whom criminal proceedings have been initiated and are being conducted due to the suspicion that he/she has committed a criminal act.

In order to prove and clarify the investigative procedure, it is necessary to interrogate the defendant who can use his/her testimony to present the facts in the best way regarding the crime he/she is accused of. However, the defendant often does not want to cooperate with the authorities in explaining his/her participation in the specific case in order to avoid his responsibility.

In this paper, the Author is investigating the concept of the accused and his/her position in criminal proceedings.

Key words: *the defendant, reasonable suspicion, interrogation of the defendant, testimony of the defendant.*

JEL classification: K14, K40